

ՀԱԿՈՒ ՔՅՈՍԵՅԱՆ

Փիլիսոփայական գիտ. դոկտոր, ՄՄ

ՆՈՐԱՅԱՅՏ ԻՍՅ ՄԱՏԵՆԱԳԻՐ «ՓԻԼՈՎՆ»-Ը ԵՒ ՆՐԱ ՃԱՌԸ

Պեռագրերի ուսումնասիրությունը միշտ էլ կարող է հետազոտողին հաճելի անակնկալ մատուցել: Դրա հավանականությունը մեծ է հատկապես լիովին չուսումնասիրված հայերեն ձեռագրերի պարագային: Այդ է հաստատում տարաբնույթ ժողովածուներում, մասնավորաբար Ճառընտիրներում, Տոնապատճառներում ամբարված նյութի ուսումնասիրումը, ինչը թույլ տվեց նկատել հետեւյալ մատենագրական միավորը, որն արձանագրված է ՄՄ հայերեն ձեռագրերի ցուցակներում. «Խաւաք Փիլովնի. Հարցումն վասն փողոյն, եթէ զինչ է փողն, որ հարկանի» վերնագրով: Ճառում Ս. Գրիգոր Լուսավորչի անունով բերված վկայության փաստն ինքնին ցույց է տալիս, որ գործ ունենք ոչ թե թարգմանական, այլ ինքնուրույն մատենագրության պատկանող մի գրության հետ: Երկի միակ ընդօրինակությունը պահպանվում է թիվ 948 ձեռագրում, որ ԺԲ. դարից է: Այս փաստը ենթադրում է, որ ճառի խորագրում հիշված «Փիլովն»-ը ապրել է ԺԲ. դարից առաջ: Երկը բովանդակում է Ավագ շաբաթվա յուրաքանչյուր օրվա համար նախատեսված ծիսական ընթերցումների ընդհանուր վարդապետական բացատրությունը: Քանի որ Ավագ շաբաթվա բուն խորհուրդը միտված է ապագային, ուստի ճառը սկսվում է վախճանաբանական խորհրդածությամբ: Ահեղ դատաստանի սկիզբն ազդարարող փողի ձայնը լսելի է ոչ թե բոլորին, այլ՝ բացառապես նրանց՝ «որք խոստովանին զՔրիստոս»: Դանիելի մարգարեության համապատասխան դրվագի (Դան. է. 9) վկայիչումով աստվածաբան հեղինակը ցույց է տալիս, թե Որդու իրականացնելիք դատաստանին նախորդում է Հոր դատաստանը: Այնժամ հարություն են առնելու Մովսեսն ու Ահարոնը, եւ կարգալու են տախտակների վրա արձանագրված օրենքները,

իսկ մարգարեները մարգարեանալու են իրենց մարգարեությունները, եւ քահանաները հաշվետու են լինելու իրենց կատարած գործերի մասին: Մարգարեների խոսքերը խորհրդաբանորեն նույնացված են աղամորզու մեղքերի խոստովանությանը:

Ճառում տեղ գտած որոշ բացատրություններ ընդհանրության մասնակի եզրեր են հայտնաբերում սուրբգրային մեկնության հարուստ ավանդույթի հետ: Հստ այսմ Ավագ շաբաթվա օրերի խորհուրդը բացատրելիս հեղինակը դիմում է այդ ավանդույթի մեջ կարեւորագույն տեղ զբաղեցնող այլաբանական, տիպաբանական մեկնության եղանակին: Այսպես, երեքշաբթիին ընթերցում են Նոյի պատմությունն ընդգրկող դրվագը, որի լուսաբանությունը կատարվում է Առակաց Թ. 1—3 տեղիի օգնությամբ. «Շինեաց իւր տուն եւ կանգնեաց սիւնս եւթն. յայտ է, թէ եւթն սիւն զեղծն շաբաթ սրբոց Քառասնորդացն ասէ: Եւ տուն կոչէ զեկեղեցին եւ զհեթանոսս: Եւ որ ասեն. զէն զէնիս իւր եւ խառնեաց ի խառնելիս զգինի իւր: Այս ընթերցումսն առակախաւսս Սողոմոն զՈրդոյն Աստուծոյ ի վերայ խաչին ասէ եւ ի վերայ սեղանոյն: Եւ որ ասէ. խառնեաց ի խառնելիս զգինի իւր. քանզի առեալ զբաժակն արհնեաց եւ ետ աշակերտացն իւրոց: Եւ որ ասէ. Առաքեաց զճառայս իւր, կոչեաց ի ճաշ իւր: Արդ, ո՞ր են ծառայքն, թէ ոչ մարգարէքն եւ առաքեալքն...»: Համամ Արեւելցու Առակաց մեկնության մեջ կարդում ենք. «Իմաստութիւն շինեաց իւր տուն եւ կանգնեաց սիւնս եւթն. Արդ, բունն հարէք զբանէս, որ է «Քրիստոս Աստուծոյ զարկութիւն եւ Աստուծոյ իմաստութիւն». եւ նորա շինած տուն իմանի երկին եւ երկնից երկին համ այն եւ աշխարհս բնակչաւք, զորս անպատում իմաստութեամբն շինեաց, յորում բնակէ անճառ Սուրբ Երրորդութիւն: Եւթն սիւնս, որ ասէ, թէ կանգնեաց յերկինս ի վեր, այսինքն՝ թիւն եւթանց կամարս եւ խորանս իմանալի եւ աւանք յախտենականք: Եւ յերկրի աստ զնշանաւ թիւս հագարացն ի դարագրութիւնս իմանամք ի սկզբնէ եւթն, ըստ նմանութեան անշարժ կայիցն, որ յերկինս:

Եզեն զէնիս իւր եւ խառնեաց ի խառնաբանս զգինի իւր. Չայս տնաւորէնութիւն Բանին է իմանալ, յորժամ «Բանն մարմին եղել եւ բնակեաց ի մեզ». Եզեն զէնիս իւր զնոսա անուանէ, որ վասն հաճոյիցն Աստուծոյ մատուցին զինքեանս պատարագ ի հոտ անուշից: Իսկ եթէ՝ խառնեաց ի խառնելիս զգինի իւր. այս իմանի աշխարհակեցոյց մահն Քրիստոսի, եւ յեղումն անապական արեանն զեւաւ որպէս զառն անարատ՝ բառնալով զմեղս աշխարհի: Եւ խառնեաց զարիւնն իւր ընդ արեան սրբոցն յանխառնելիսն: Եւ գինի անուանի զուրախութիւն երկնաւորացն եւ երկրաւորացն:

Պատրաստեաց զսեղան իւր. Չիսյն լուսոյ, զի ի նմա պատրաստեցաւ ան-
մահ վայելումն մարմնոյ եւ արեան Տեառն:

Առաքեաց զծառայս իւր բաժր քարոզութեամբ. Արդ, ծառայք նորա առաքե-
ալքն էին, որք ի նմանէ առաքեցան՝ կոչել զտիեզերս ի սեղան անապական չարչա-
րանաց տնաւրէնութեանն Զրիստոսի, որ է անհամեմատ խառանարան եւ անպա-
տումն ուրախութիւն հաւատացելոց»¹:

Խիստ վերապահելի ընդհանրություն կարելի է նշմարել հրապարակ-
վող ճառի եւ Համամ Արեւելցու Առակաց մեկնության համապատասխան
տեղիի մեկնություններում. եթե նմանությունները պայմանավորված
են ակներեւ տիպաբանությամբ, ապա տարբերությունները՝ ժանրային
առանձնահատկություններով. եթե այս ճառը ունի եկեղեցաբանական
բնույթ, ապա մեկնությունը (իր ժանրի սահմաններում)՝ զուտ բացատ-
րական: Հստ այսմ բնագրի տողատակում արձանագրված են մեկնողա-
կան ավանդույթի հետ եղած աղերսները կամ տարբերությունները:

Ճառը հրապարակվում է պահպանված միակ ընդօրինակության՝ թիվ
948 գրչագրի հիման վրա: Այն ժողովածու է. ժամանակ՝ 1196 թ., գրիչ՝ Հով-
հաննես (որդի Սարգիս բժշկի), թերթ՝ 298, գրություն՝ միասյուն, գիր՝ բոլորգիր (եր-
կարթագրից բոլորգիր անցման հատկանիշներով):

¹ ՀԱՄԱՄ ԱՐԵՎԵԼՑԻ, Մեկնութիւն Առակաց Սողոմոնի, զոր արարեալ է Համամայ ուրումն
իմաստնոյ, «Մատենագիրք Հայոց», Թ. դար, հտ. Թ., Անթիապ-Լիբանան, 2008, էջ 469 [346–355]:

ԽԱԽՍՔ ՓԻԼՈՎՆԻ. ՀԱՐՑՈՒՄՆ ՎԱՍՆ ՓՈՂՈՅՆ, ԵԹԷ ԶԻՆՉ Է ՓՈՂՆ ՈՐ ՀԱՐԿԱՆԻ

Ոչ ոսկի եւ ոչ արծաթի եւ ոչ այլ ինչ արուեստաւոր, զոր ի յայսմ աշխարհի հարկանեն առաջի հզաւրաց եւ թագաւորաց, զոր եւ սուրբ Գրիգոր վկայեաց եւ ասէ. «Միթէ փողն եղջերուի ուռուցեալ թռալից գոչէ փողն այն»², այլ բարբառ Աստուածութեանն մտանէ ի Գաբրիէլի բերանն եւ հնչէ ընդ ծագս տիեզերաց, եւ դողան ի ձայնէ փողոյն, եւ երկիրս հրով վառեալ այրի: Եւ ոչ եթէ ամենայն ազգք լսեն զձայն փողոյն, այլ լինին խռովք, այլ որք խոստովանին զՔրիստոս, նոքա լսեն զձայն փողոյն, որպէս ինքն՝ Տէրն յայտ արար (տէն Մատթ. ԻԴ. 31): Արդ, այս խոստումնս մեզ է հաւատացելոց հեթանոսաց եւ աւետիքս, քանզի մեք լսեմք զձայն փողոյն յայնժամ կատարի մարգարէութիւնն Դանիէլի, որ ասէ. «Մինչեւ աթոռս անկանէին»³ եւ Հինաւորցն նստէր» (Դան. Է. 9) որոց ի յայտ է, եթէ Հայր յառաջ ցուցանէ քան զՈր/(47բ)դի գալ ի դատաստան, եւ ոչ եթէ աթոռք ի գետին անկանին, այլ հրեղէն գուգքն ունին զաթոռովն զփառս Հաւրն ի վերայ ատեն գոյէ, եւ դպրութիւն հրաշիցն բանին (տէն Դան. Է. 10): Յառնեն Մովսէս եւ Ահարովն, եւ ընթեռնուն զտախտակս առաջի հրեական ազգին, եւ ամենայն մարգարէքն իւրաքանչիւր մարգարէութիւն մարգարէանան, եւ ամենայն քահանայքն համարս տալոց են վասն ժողովրդեան իւրեանց, զոր հովեցին յաշխարհի: Որպէս ասէ Պաւլոս, եթէ ընդ ոգւոց ձերոց համարս տացեն առաջնորդքն (տէն Հռոմ. ԺԴ. 12) եւ դպրութիւնք հրաշիցն բանին (Դան. Է. 10): Եւ արդ, ո՞ր է, եթէ ոչ խաւսք մարգարէիցն, քանզի ամենայն մարդ զմեղս բերանով իւրով ընթեռնու եւ կարգա: Յայնժամ փայլէ Խաչն յարեւելից յաւուր ուրբաթու, յայնժամ կատարի բանն Դանիէլի, որ ասէ, եթէ՝ «Տեսանէի, որ ընդ ամպս երկնից իբրեւ զՈրդի մարդոյ գայր եւ հասանէր մինչեւ ցՀինաւորցն, եւ նմա տուաւ աթոռ եւ պետութիւն եւ դատաստան» (Դան. Է. 13): Արդ, ո՞վ է «Որդի մարդոյ», եթէ ոչ ինքն՝ Քրիստոս, եւ «Հինաւորցն»՝ Հայր⁴, որպէս

² Տէն ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ, Վարդապետութիւն սրբոյն Գրիգորի, «Մատենագիրք Հայոց», Ե. դար, հտ. Բ, Անթրիաս-Լիբանան, 2003, էջ 1489 [8]:

³ ձեռ. արկանէին:

⁴ «Հինաւորց, որ է անսկիզբն Հայր», «Հինաւորցն՝ Արարիչն արարչութեան աւուրցն...». տէն ՎԱՐԳԱՆ ԱՐԵՒԵԼՅԻ, ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԾՈՐԾՈՐԵՅԻ, ԹՈՎՄԱ ՄԵՇՈՓԵՅԻ, ՄԵԼԻՆՈՒԹԻՆՔ մարգարէութիւն:

եւ ինքն՝ Տէրն ասէր. «Ոչ եթէ Հայր դատի զոք, այլ զամենայն դատաստան ետ Որդւոյ իւրոյ» (Հովհ. Ե. 22): Եւ արդ, տես, զի Հայր գա յառաջագոյն ի դատաստան, եւ կազմէ զատեանն, եւ դպրութիւնք հրաշից բանին (Դան. է. 10), զի մի պատճառս գտցին արինազանցքն⁵, քանզի մարգարէին խաւսիւք յան/(48ա)դիմանէր, յորժամ դիցէ զթշնամիսն ի ներքոյ ոտից նորա (հմմտ Սղմ. ՃԹ. 1, Ա Կոր. ԺԵ. 25), նստցի յաթոռ նորա, եւ առնէ դատաստան, որպէս ասէ Պաւլոս. «Յորժամ հնազանդեցուցանէ նմա զամենայն» (Ա Կոր. ԺԵ. 28): Արդ, տես, եթէ ոչ Որդին անհնազանդ է Հաւրն, այլ ասէ, քանզի Հայր բարեխաւսէ առ Որդի ասելով, եթէ՝ խնայեալ խոստովանողս անուանդ քո սրբոյ: Արդ, այս բանքս Պաւլոսի աւետիք են մեզ՝ հաւատացելոցս:

Ընդէր աւուր երկուշաբաթուն ընթեռնուն զկանոնական զգիրս: «Ի սկզբանէ արար Աստուած զերկինս եւ զերկիր» (Ծննդ. Ա. 1). քանզի երկուշաբաթն Զատկին արինակ բերէ զգալստեանն ի դատաստան, եթէ երկու աւուր ցուցանէ զգալուստն Տեառն, վասն այնորիկ զմովսիսական գիրսն ընթեռնուն, որ յայտ է, եթէ յորժամ յառնեն Մովսէս եւ Ահարոն, եւ ըստ կարգի, որ պարգեւեցաւ մեզ՝ զհեթանոսացս, որպէս ասէ Աստուածաբան. «Սա է տաւնից մերոց տաւն եւ ժողովրդոց ժողովարան»⁶: Կատարեցաւ խորհուրդ մեծ ի շաբաթոյս այսորիկ մարգարէիւք եւ առաքելովք, սաղմոսիւք եւ սուրբ աւետարանաւն, զոր Յակովբոս եղբայր Տեառն կարգեաց զընթերցուածս, եւ Կիրեղ զտաւնս հաստատեաց, եւ ետ վարդապետ մեզ՝ հեթանոսացս, եւ սովաւ խրատիմք եւ վարժիմք՝ առնուլ զտախտակս եւ ընթեռնուլ առաջի հրեական ազգին:

Յաւուր երեքշաբաթին զջրհեղեղն զծով/(48բ)ասաստ բարկութիւնն, զի ընթերցուածս Նոյի, քանզի խրատեաց զմեզ երկնչել եւ զարհուրել որպէս եւ ի ինքն ասէր զքանքարն ի սուրբ Աւետարանն (տէս Մատթ. ԻԵ. 15–28) եւ ի Զիթենեաց⁷ լերինն, յորժամ հարցանէին ցՏէրն յԱռակաց իմաստութենէն. «Շինեաց իւր տուն եւ կանգնեաց սիւնս եւթն» (Առակ. Թ. 1): Յայտ է, թէ «եւթն սիւն» զեւթն շաբաթ սրբոց Քառասնորդացն ասէ: Եւ «տուն» կոչէ զեկեղեցին եւ զհեթանոսս, եւ որ ասեն. «Զէն

թեանն Դանիէլի, աշխ. Մ. Արաբյանի, Գ. Ներսիսյանի, Հ. Քյոսեյանի, Ս. Էջմիածին, 2007, էջ 92, 329:

⁵ Էպպես տարբեր է Հովհաննես Ծործորեցու մեկնութիւնը. «Ոչ եթէ յառաջ նստի Հայր եւ ապա Որդի գայ, այլ ամենեքեանս ի միում նուագի լինին, բայց բանս զամենայն կամի պատմել ի հարկէ այսպէս ձեւանայ...». անդ, էջ 243:

⁶ Տէս «Գրիգորի Աստուածաբանի Անձ[խանձի] եպիսկոպոսի խաւսք յամենասուրբ Պասքայ եւ ի հեղգութիւնն», ՄՄ, ձեռ. 1500, թ. 737բ:

⁷ ձեռ. Զէթենեաց:

զգենլիս իւր եւ խառնեաց ի խառնելիս զգինի իւր» (Առակ. Թ. 2): Այս ընթերցուածիս առակախոս Սողոմոն զՈրդոյն Աստուծոյ ի վերայ խաչին ասէ եւ ի վերայ սեղանւոյն: Եւ որ ասէ՝ «Խառնեաց ի խառնելիս զգինի իւր». քանզի, առեալ զբաժակն, արհնեաց եւ ետ աշակերտացն իւրոց (տէն Մատթ. ԻԶ. 27): Եւ որ ասէ. «Առաքեաց զծառայս իւր, կոչեաց ի ճաշ իւր» (Առակ. Թ. 3, Մատթ. ԻԲ. 3—4): Արդ, ո՞ր են «ծառայքն» թէ ոչ մարգարէքն եւ առաքելքն, եւ աստ քահանայքս են, որ հրաւիրեցին զմեզ ի սուրբ Զատիկն՝ հաղորդել ի սուրբ մարմնոյ եւ յարենէ Որդւոյն Աստուծոյ: Այն «ճաշ» եւ «զուարակ» կոչի: Քրիստոս պատարագ կոչի՝ ի սուրբ ի Զատիկն հաղորդել ի սուրբ մարմնոյ եւ յարենէ Որդւոյն Աստուծոյ:

Եւ յաւուր չորեքշաբաթուն ընթեռնուն ընթերցուածն արբահամեանս, եւ որ ասէ Աբրահամ ցՍառայ, եթէ՝ «Փութեա եւ թրեա գրիւս երիս ալեր նաշոյ» (Ծննդ. ԺԸ. 6). զԵրրորդութեան խոստովանութիւնն ասէ⁸: Եւ թաղումն նկանակին ի մոխիրն՝ զթաղումն տերունական մարմնոյն ի գերեզմանին ասէ: Եւ որ ասէ //(49ա) «Աբրահամ որթ մատաղ, զոր մատոյց «Աբրահամ արինակ էր Քրիստոսի պատարագին ի վերայ խաչին: Եւ որ ասէ, եթէ՝ Եղիցի ի Սողոմ հուր եւ ծծումբ⁹ եւ այրեսցի. յայտ է, եթէ զդժոխոց զայրումն եւ զկործանումն ասէ: Ընդէր ընթերցուածս այս ի յաւուր չորեքշաբաթուն, որպէս ասէ Մովսէս. «Զի հուր բորբոքեցաւ ի բարկութենէ իւրմէ, այրեսցէ եւ իջցէ մինչ ի դժոխս ներքինս» (Բ. Օր. ԼԲ. 22): Քանզի հուրն Աստուածութեանն այս է: Եւ որ ընթեռնուն յԱւետարանս զերեք բանն, յայտ է, թէ զհրեական ազգն յամալթ առնէ եւ զԵրրորդութեանն խոստովանութիւնն ի մեզ հաստատէ. երեք բանս այս է:

Եւ յաւուր հինգշաբաթուն ընթեռնուն ընթերցուածք զայս Աբրահամու, որ, յայտ է, մարմնոյ եւ արեանն Քրիստոսի արինակ էր ընթերցուածս այս, որպէս խաւսեցաւ Աստուած ընդ Աբրահամու եւ փրկեաց զԻսահակ. կենարար Տէրն մեր յաւուր հինգշաբաթու զմարմին եւ զարին իւր ետ աշակերտացն եւ փրկեաց զմեզ: Աբրահամ ընթերցուածովս զայս խորհրդածէ: Եւ յաւուր ուրբաթու զխաչելութիւնն նշանակէ՝ վկայութեամբ Պաւղոսի ընթերցուածովս եւ ութ սաղմոսիւքն Դաւթի մարգարէին, եւ ութարեա թլփատութեամբն եւ մարմնանալոյն: Եւ զչորս աւետարանքն ընթեռնով՝ զչորս նիւթս մարմնոյն Քրիստոսի զմարմնանալոյն արինակ էր ի հողոյ, ի ջրոյ, ի հրոյ //(49բ), ի յաւոյոյ:

⁸ «Եւ երիս, զի երիս ետես՝ իմացաւ զերրորդական խորհուրդն...». տէն ԵՂԵՆ, Մեկնութիւն Արարածոց, «Մատենագիրք Հայոց», Ե. դար, հտ. Բ., Անթիլիաս-Լիբանան, 2003, էջ 829 [14]:

⁹ ձեռ. ծրծում

Զայտ ի դուռն եկեղեցւոյ կարդան, առաջի խաչին Գողգոթայ, որ յայտ է, եթէ կատարին ընթերցուածքս սաղմոսիւք եւ աւետարանաւք: Քանզի Զաքարիայ զայս ընթերցուածս. «Եւ ծանիցեն քանանացիքն զխաշինսս պահեստի իմոյ, եւ այն բանն Տեառն» (Զաք. ԺԱ. 11): Եւ դարձեալ, եթէ՝ «Կռնեցին զվարձս իմ երեսուն արծաթի» (Զաք. ԺԱ. 12), որ յայտ է, եթէ զկաշառն Յուդայի ասէ, զոր էառ ի հրէիցն, որ ետուն ի տաճարն Սողոմոնի, զոր առին ի Յուդայէ եւ գնեցին զագարական բրտի գերեզման աւտարաց (տէս Մատթ. Իէ. 9): Եւ Պաւլոս ասէ. «Ինձ քաւ լիցի պարծել, բայց միայն ի խաչն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի» (Գաղ. Զ. 14), որ յայտ է, եթէ զխաչն ցուցանէ մեզ պարծանք հեթանոսացս: Եւ Եսայի ասէ. «Զթիկունս իմ ետու ի հարուածս եւ զծնաւտս իմ՝ յապտակս, եւ զերեսս իմ ոչ դարձուցի յամաւթոյ» (Ես. Մ. 6): Քանզի զթուք եւ զապտակ պատմեաց մեզ Եսայի զՏեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, զոր էառ վասն մեր: Եւ դարձեալ Եսայի ասէ. «Վա՛յ անձանց նոցա, զի խորհեցան խորհուրդ չար առանձինն» (Ես. Գ. 9), եւ ասեն վասն խաչելութեանն Քրիստոսի: Արդ, վայ հրեական ազգին ասէ Եսայի: Եւ դարձեալ ինքն Տէր ի դատ եկեսցէ, այսինքն՝ զգալն ի կամաւ, որ չարչարանս, որպէս ասէ Պաւլոս. «Մինչդեռ տկարք էաք, Քրիստոս վասն մեր մեռաւ» (Հռոմ. Ե. 6): Եւ դարձեալ ասէ, եթէ՝ «Հաշտեցաք ընդ Աստուծոյ ի ձեռն մահուան Որդւոյ նորա» (Հռոմ. Ե. 10), որոց ի յայտ է, եթէ հաշտութիւն մեզ հեթանոսացս տա: Եւ դարձեալ Պաւլոս ասէ. // (50ա) «Զի ճառ խաչին կորուսելոցն յիմարութիւն է, այլ փրկելոցս մեզ՝ զաւրութիւն Աստուծոյ» (Ա. Կոր. Ա. 18), զի գրեալ է, որոց ի յայտ է՝ կորուսից զազգն հրեական եւ փրկութիւն մեզ՝ հեթանոսացս տա Պաւլոս: Եւ Եսայի ասէ. «Մեք նորա վիրաւքն բժշկեցաք ամենիքեան» (Ես. ՄԳ. 5):

Եւ դարձեալ Երեմիա ասէ. «Եկայք, արկցուք փայտ ի հաց նորա» (Երեմ. ԺԱ. 19), որ յայտ է, եթէ «փայտ» խաչն ասէ¹⁰, «հաց»՝ մարմինն Քրիստոսի: Եւ դարձեալ Եսայի ասէ. «Իսկ դա ո՞վ է, որ դիմեալ գա յԵդովմա. կարմրութիւն ձորձոց ի բոսորա» (Ես. ԿԳ. 1), եւ դարձեալ ասէ. «Ընդէ՛ր կարմիր են ձորձք սորա, եւ հանդերձք սորա իբրեւ հնձանահարի» (Ես. ԿԳ. 2), որոց ի յայտ է, եթէ որդի զՔրիստոս ասէ, եւ «Եդովմ»¹¹

¹⁰ «Զինչ իցէ փայտն. խաչեսցուք զնա». տէս Ս. ՅովզէԱՆ ՈՍԿԵՐԵՐԱՆ, Մեկնութիւն մարգարէութեանն Երեմիայ, աշխ. 2. Քյոսեյանի, Ս. Էջմիածին, 2015, էջ 212: «...փայտ զխաչն ասէ եւ հաց՝ զմարմինն զիջեալն յերկնից». տէս Մխիթար Գոշ, Մեկնութիւն համառաւտ մարգարէութեանն Երեմիայի, «Մատենագիրք Հայոց», ԺԲ. դար, հտ. Ի., Երեւան, 2014, էջ 210 [107]:

¹¹ ձեռ. եղեմ

զԱստուածութիւնն ասէ Եսայի, «կարմիր ձորձք» զքղամիդն ասէ, որ զգեցուցին նմա անաւրէնքն (տէս Մատթ. Իէ. 28), «հնձան»¹² կոչէ զմարմինն, զոր հոսեաց կողահոս աղբերն ի վերա խաչին: Նա կոչի «հնձան», որպէս գինի ճմլեցաւ արիւնն ի վերա խաչին ի փրկութիւն մեզ: Եւ դարձեալ Պաւլոս ասէ այս ընթերցուածովս. «Ունիմք մեք համարձակութիւն ի մոտոս սրբութեանց արեամբն Քրիստոսի, որ նորոգեաց մեզ ճանապարհ նորոգ եւ կենդանի ի ձեռն վարագորին» (Եբր. Ժ. 19), որոց ի յայտ է՝ տաճար զմարմին Տեառն ասէ, որ հեղաւ ի վերա խաչին: Եւ Յովէլ ասէ. «Եկեացէ հասցէ Տէր Աստուած մեր, եւ ամենայն սուրբք նորա ընդ նմա, ցուրտ եւ պարզ եղիցի ար մի, եւ արն այն յայտնի Տեառն, ոչ տիւ իցէ եւ ոչ գիշեր» (Զաք. ԺԴ. 5–6). այս ընթերցուածս զհրէիցն լրբութիւնն ասէ եւ զանամաւթութիւնն/(50բ): «Յուրտ եւ պարզ», զի «յայտնի է արն այն յայտնի է Տեառն», զոր ի խաչելութեանն ասէ, որպէս ասէ մարգարէն ի միւս ընթերցուածին. «Նսեմի արեգակն ի միջաւրէի եւ խաւարի լոյս ի տուէ» (Ամովս Ը. 9), որոց ի յայտ է, եթէ զխաւարումն արեգականն ասէ, յորժամ Տէրն ի խաչին:

Եւ դարձեալ Պաւլոս ասէ այս ընթերցուածովս. «Քրիստոս եկեալ քահանայապետ» (Եբր. Թ. 11), եւ դարձեալ ասէ. «Ամենայն ինչ արեամբ սրբեր» (Եբր. Թ. 22), որոց ի յայտ է՝ Քրիստոս ի վերա խաչին էր, եւ սրբեաց զմեզ: Զի որպէս արիւն ցլուց եւ նոխազաց առեալ ցանէր զբանական եւ կահաւն խորանին, նոյնպէս էհեղ զարիւնն ի վերայ խաչին, եւ սրբեաց զմեզ: Դարձեալ Պաւլոս ասէ յայս ընթերցուածս. «Զի որք սրբին եւ որք սրբեն ի միոջէն են ամենեքեան» (Եբր. Բ. 11): Եւ դարձեալ, եթէ՝ «Պատմեցից զանուն քո եղբարց իմոց» (Եբր. Բ. 12). յայտ է, թէ յառաքելոցն անուանէ «եղբարս» եւ Պաւլոս՝ զմեզ յայսր ընթերցուածիս: Եւ դարձեալ ասէ. «Պատուիրեմ քեզ առաջի Յիսուսի Քրիստոսի, որ վկայեցաւ առաջի Պոնդացւոյ Պիղատոսի» (Ա Տիմ. Զ. 13), որոց ի յայտ է, եթէ զգատապարտութիւն Տեառն ասէ, որ կայր դատապարտեալ առաջի Պիղատոսի: Արդ, զայս ընթերցուածս ընթեռնուն առաջի խաչին Գողգոթայի, եւ կատարեն զմարգարէին զտեսչութիւնն, եւ երեք Աւետարան ընթեռնուն, որպէս ասէ Մատթէոս¹³, եթէ՝ «էր ժամ երրորդ, եւ հանին զնա ի խաչ» (Մրկ. ԺԵ. 25): Քանզի Մատթէոս¹⁴ «երրորդ ժամ» զայն ասէ, յորժամ եկն աւձն եւ մարտեաւ ընդ Եւայ, յերրորդ ժամու ճաշակեաց պտղոյն եւ յա/(51ա)

¹² ձեռ. հնձան

¹³ Պետք է լինի՝ «Մարկոս»:

¹⁴ Պետք է լինի՝ «Մարկոս»:

նձն էառ: Արդ, այս աւետարանագիրս զայս ասէ ի խաչ ելանելն Տեառն, եւ միւսն՝ զվեցերորդ ժամուն զխաչելութեանն զճաշակումն լեղոյն ասէ (հմմտ. Մատթ. Իէ. 34, Ղուկ. ԻԳ. 44): Եւ դարձեալ Մատթէոս ասէ. «Բազում մարմինք ննջեցելոց յարեան եւ յետ յարութեանն մտին ի քաղաքն սուրբ, եւ երեւեցան բազմաց» (Մատթ. Իէ. 52–53):

Արդ, մինչ էր Տէրն ի խաչին, զհարգ յարեան ննջեցեալքն մինչդեռ զդժոխս չէր աւարեալ. յայտ է, եթէ հոգիք տղաոցն են, զոր կոտորեաց Հերովդէս ի Բեթղաէմ, քան զի ոչ կարաց սատանա ըմբռնել զնոսա. սոքա էր, որ յարեան, յորժամ էր Տէր ի խաչին¹⁵: Արդ, զկնի այսր ընթերցուածիս եւ աւետարանիցս եւ սաղմոսացս, մտանեն յեկեղեցին եւ անդ¹⁶ կատարեն զժամն, որ յայտ է, եթէ պատեալ սուրբ կտաւաւքն զմարմինն Տեառն աւրինակեաց, Յովսէփ եւ Նիկողեմոս ի պատելն ասացին «Սուրբ Աստուած», եւ խոստովանեցան զնա Աստուած¹⁷, եւ զմի Աւետարանն ընթեռնուցուն յեկեղեցին: Եւ զնան յաւուր շաբաթուն, մտանեն յեկեղեցին եւ սաղմոսեն. «Եղիցի անուն Տեառն աւրհնեալ յաւիտեան» (Սղմ. ՀԱ. 17): Քանզի այս սաղմոս աւետիք են մանկանց¹⁸ հեթանոսաց՝ կոչել որդիք յուսոյ ի ձեռն յարութեան:

Եւ ընթեռնուն զմովսիսական զգիրսն. «Ի սկզբանէ արար Աստուած զերկինս եւ զերկիր» (Մննդ. Ա. 1), քանզի զայս ընթերցուածս ընթեռնուն. ուսուցանէ զնել ի գերեզմանի զԱրարիչն արարածոց: Եւ զկնի նորա զաբրահամեան ընթերցուածսն, քանզի զպատարագեալն Քրիստոսի աւրինակ էր //(51բ) ի վերայ սեղանոյն, եւ զկնի նորա յԱրարածոց ընթեռնուն. «Եւ խաւսեցաւ Աստուած ընդ Մովսէսի» (Ելք ԺԲ. 1). քանզի այս ընթերցուածս զէնման աւրինակ է, որ ասաց Աստուած ընդ Մովսէսի, եթէ զենցեն զոչխար ի վերա սեմոց տանն (տէս Ելք ԺԲ.): Զոչխարն աւրինակ

¹⁵ Ավետարանական այս տեղիին այլ բացատրութիւն է տրված «Երանելոյն Եպիփանոս Եպիսկոպոսի Կիպրացւոյ՝ ասացեալ ի Յարութիւնն Քրիստոսի եւ վասն մեռելոցն, որք յարեան ի ժամ խաչելութեանն, թէ ուստի էին եւ ոչք եւ քանիք» ճառում. «Որպէս եւ վկայէ աւետարանագիրն Մատթէոս, թէ՝ «Բազում մարմինք ննջեցելոց սրբոց յարեան եւ յետ յարութեան նորա մտին ի քաղաքն սուրբ եւ երեւեցան բազմաց»: «Բազումս» կոչէ զյարուցեալսն, եւ «բազմաց» ցուցանէ զերեւեալն, այսինքն՝ հարցն եւ որդւոցն եւ եղբարցն, որ դեռեւս կենդանիք էին, ոմանց հարքն եւ մարքն եւ կիսոց՝ որդիքն եւ ալլոց՝ եղբարքն, որք ճշմարիտ խոստովանողք եւ աշակերտք էին Քրիստոսի. զնոսայն յարոցն եւ ոչ բազմամեա մեռեալս, զորս ոչ ոք ճանաչէր...». տէս ՍՈՒՐԲ ԵՊԻՓԱՆ ԿԻՊՐԱՅԻՆ, Ժառք, աշխ. Հ. Քրիստեյանի, Ս. Էջմիածին, 2013, էջ 574. հմմտ անդ, էջ 540:

¹⁶ ձեռ. անտ

¹⁷ «Ստեփանոսի Սիւնեաց Եպիսկոպոսի, մեծի իմաստասիրի, պատասխանի թղթոյն Անտիոքոս Եպիսկոպոսի, զոր վասն հաւատոյ գրեալն էր», «Մատենագիրք Հայոց», Ը. դար, հտ. 2, Անթիլիաս-Լիբանան, 2007, էջ 552–553 [96–97]:

¹⁸ ձեռ. մանգանց

բերէ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, սէման աւրինակ բերէ խաչին: Վկայէ բանիս իմում Աստուածաբան, եթէ՝ «Երեկ ոչխարն զենաւ եւ շաղախեցան սեամքն»: Ոչխար ասէ զՔրիստոս՝ հեղուլ զարին ի խաչին: Ողբաց Եգիպտոս զանդրանիկսն իւր, ողբաց սատանա զկործանումն իւր: Երեկ խաչակից եղաք Քրիստոսի, այսաւր ընդ նմա կենագործիմք¹⁹: Վկա ե բանիս իմում Պաւղոս՝ փողն եկեղեցոյ, եթէ՝ «Հին մարդն մեր խաչակից եղեւ նմա» (Հռոմ. 9. 6), քանզի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս էառ պատկերն Ադամայ եւ եղեւ երկրորդ Ադամ: Որպէս ասէ Մովսէս. «Անիծեալ լիցի մարդ, որ կախեալ կա զփայտէ» (Բ Ծր. ԻԱ. 23): Արդ, ոչ եթէ Տէրն մեղս ինչ արար, որպէս ինքն իսկ ասէր, եթէ՝ «Ո՞վ յանդիմանեացէ զիս ի ձէնջ վասն մեղաց» (Հովհ. Ը. 46), քանզի զանէծան Ադամայ ինքն էառ, եւ կոչեցաւ շարագործ, կախեցաւ զփայտէ, զի զմեզ ազատեաց: Վկա է բանիս իմում Պաւղոս, եւ ասէ, եթէ՝ «Որ ոչն գիտէր զմեղս, վասն մեր մեղս արար, զի մեք եղաք նովաւ արդարութիւն Աստուծոյ» (Բ Կորնթ. Ե. 21): Աւրինակէ զերիս տիւս եւ զերիս գիշերս լինել «ի սիրտ երկրի» (Մատթ. ԺԲ. 40) եւ զնեղութիւնն բարձրաձայնեալ ասելով զյարութիւնն աւրինակելով եւ զմարգարէիցն զենումն, եւ զկնի այն /// (Թերթ ընկած 52ա) ե ցուցանեն զԱրարիչն ընդ արարածս, վերափոխեն զմարդիկ առ Աստուած, եւ անուն Տեառն փառաւորեսցի յաւիտեան:

РЕЗЮМЕ

«Слово Филона. Вопросание о трубе, о том, что такое трубить». Гомилия под этим названием находится только в рукописи XII века (Матенадаран им. Маштоца, рук. 948). Это значит, что автор этой гомилии жил и творил до XII века. Само свидетельство из творения Григория Просветителя говорит о том, что автор этой гомилии — армянин. Гомилия содержит богословское толкование церковных чтений для каждого дня Страстной недели. Поскольку тайна Страстной недели касается эсхатологического будущего, то это труба Страшного суда — голос, которой слышат только те, кто исповедуют Христа. Гомилия имеет экклезиологический характер. В ней обнаруживаются лишь некоторые общие места с экзегетической традицией, которые указаны в публикации.

¹⁹ «Գրիգոր Աստուածաբանի... խաւար յամենասուրբ Պատրիարք եւ ի հեղգութիւն...», ՄՄ, ձեռ. 1500, Թ. 737ա:

SUMMARY

One can find the homily entitled “Philo’s words: On the trumpet that can be sounded” in manuscript N 948 of Matenadaran after Mashtots (manuscript library) that dates back to the 12th century. This means that the author of this homily lived and worked prior to the 12th century. The very fact that the homily includes evidence in the name of St. Gregory the Illuminator shows that the author of this homily is Armenian. The homily contains a theological interpretation of the church lections of each day of the Holy Week. Since the mystery of the Holy Week concerns the eschatological future, this is the trumpet of the Last Judgment, and its sound is heard only by those, who profess Christ. The homily has an ecclesiological nature. There are only some common places with exegetical tradition in the homily, which are listed in the publication.

